

UNIVERZITA PALACKÉHO – VYDAVATELSTVÍ

Sociální deviace

Historická východiska a základní teoretické přístupy

ANTONÍN KOMENDA

Olomouc 1999

2. HISTORICKÁ VÝCHODISKA ZKOUMÁNÍ SOCIÁLNÍ DEVIACE

S prvními vážnějšími pokusy o nalezení příčin nekonformního, delikventního, a tudíž i deviantního jednání a vymezení otázky účelu trestu se setkáváme v 16. a 17. století u takových myslitelů, jakými byli B. Spinoza, R. Descartes a G. W. Leibniz, kteří se snaží lidskou činnost analyzovat stejným způsobem, jakým přírodovědci zkoumají okolní svět. Teprve však ve století 18. se filozofové osvícenství,¹ jako Ch. de Montesquieu, F. M. Voltair, D. Diderot či J. J. Rousseau snaží v rámci obecného úkolu vědecky a racionálně vysvětlit svět, vytvořit nové pojetí trestného činu, které by vycházelo z požadavku nedeterminované „svobodné“ vůle přičetného subjektu. Jejich argumentace, nacházející metodologickou podporu u přírodovědců, jde proti dosud obecně akceptovanému výkladu, který za zdroj deviantního a kriminálního jednání považoval vliv nadpřirozených sil, a stává se základem moderního pojetí porušení a zachovávání norem. Výklad odchýleného jednání se v budoucnu již nemá opírat o démonologii, ale má vycházet ze tří základních rovin: deviantní jednání má být posuzováno a zkoumáno jako jednání, které si lidé svobodně volí a jehož volba je ovlivněna jednak působením vnějších sil (díky kterým osoba ztrácí kontrolu nad sebou), jednak existenci systému psaných trestněprávních norem, jejichž dodržování je ze strany společnosti vynucováno.²

Etapa nového nazírání na problematiku deviantního a kriminálního jednání je proto spojena jak s ideovou změnou přístupu k chápání normálního a deviantního, tak i s postupnou reformou trestního práva a příslušných trestních systémů (zejména střední a západní) Evropy a Severní Ameriky.

Na politické důležitosti nabývá zejména diskuze o nutnosti vězeňské reformy, která se z intelektuálního prostředí básníků, umělců a žurnalistů přesouvá na profesionální půdu, tedy mezi právníky, zaměstnance azylových domů, soudce a všechny ty, kteří v daném systému pracují a kteří jsou schopní a ochotní o celé záležitosti komunikovat. Volání po trestní reformě proto bylo i jedním z hlavních politických cílů v boji reformátorů proti „brutalitě,

1 Do doby osvícenství neměly názory filosofů fakticky žádný vztah ani vliv na trestní zákonodárství, protože otázkou zločinu se zabývala výlučně právní věda, a ta látku pojímala pouze z hlediska právní norem.

2 Komplexní diskuzi o jednotlivých metodologických přístupech je možné nalézt in: DiCristina, B. „Method in Criminology: A Philosophical Primer“, New York: Harrow and Heston 1995.

zkaženosti a neefektivnosti systému ancien régime³, a to zejména v těch částech Evropy, kde se vzrůstající průmyslovou výrobou pokračoval rozklad tradiční společnosti.⁴ Reformní myšlenky měly morální apel a většinou vycházely z okruhu radikálních nonkonformistů a utilitaristů, kteří se zasazovali za racionálnější, efektivnější a spravedlivější nástroje řízení, dohledu a nápravy. Jejich snaha, inspirovaná praktickými, náboženskými a filozofickými poznávkami, vyvěrala z pocitu, že zločin není hřích, ale je důsledkem špatně formulované volby, chabě organizované vůle, duchovní omezenosti, nerovinnutného svědomí a nedostatečné kontroly obyvatelstva. Reakcí na tyto skutečnosti měl být, jak to později nazvali H. Barnes a N. Teeters,⁵ „civilizovaný postoj ke zločinu“ s cílem vytvořit: systém ochrany, který by vedl k neúprosné detekci a zadržení pachatelů; systém spravedlivého soudního procesu (který by skončoval s uplatněním soudů) a takový systém nápravných institucí, který by umožňoval klasifikovat a segregovat různé kategorie vězňů podle míry závažnosti jejich provinění (a sankcionovat je tresty, které by nebyly ani příliš shovívavé, ani nadměrně přísné). Výsledkem reformistických snah byl vznik nového modelu moderní detenční správy, disponující byrokratickým aparátem a policejní administrativou, přijetí nových trestních kodexů i změna postojů k pachatelům trestných činů. Tato nesporně úspěštilá činnost mnoha reformátorů,⁶ kteří analyzovali, porovnávali, plánovali, podnikali cesty do vězení a podobných institucí v Evropě a USA a experimentovali s novými modely vězeňských a detenčních ústavů by však nebyla nic platná bez úsilí těch, kteří položili základy ideovému zdůvodnění nutnosti změny dosavadního systému trestní správy.

3 Viz Rock, F. (ed.): „History of Criminology“, Cambridge, Asfgate Publishing Company 1994, str. xiv.

4 Barnes, H., Teeters, N.: „New Horizons in Criminology“, New York, Prentice Hall 1943, str. 11.

5 Viz kupř. práce: Beccaria, C.: „On Crimes and Punishments“, 1764, Howard, J.: „The State of the Prisons in England and Wales“, 1784, Bentham, J.: „Panopticon or Inspection House“, 1791, Colquhoun, P.: „A Treatise on the Police of the Metropolis“, 1806 či Romilly, S.: „Observations on the Criminal Law of England“, 1810.

Klasická škola kriminologie

Základy vědeckého nazírání na kriminalitu položila tzv. klasická škola trestního práva, která v praxi prosazovala nové pojetí společenské smlouvy, namířené proti stávajícímu duchovnímu přístupu, který zejména v evropském myšlení dominoval po více než tisíc let. Náboženské představy a démonologický výklad světa, které byly základem vysvětlení všech odchýlných jevů v minulosti, formovaly i trestněprávní politiku většiny evropských zemí. Klasická škola byla protestem jak proti této politice, tak i proti samotnému vysvětlení vzniku zločinu. I když představitelé klasické školy zajímaly zejména právní aspekty protiprávního jednání, je zřejmé, že jejich úsilí směřovalo nejen k reformě trestního práva, ale i ke změně přístupu ke všem těm, kteří se do střetu s pravidly skupinového chování dostávají, hostejno, zda se jedná o zločince, bláznů, tuláky či lidi nějak handicapované. Ve výkladu historie zkoumání deviantního jednání zaujímá tato škola významné, i když specifické postavení. Klasická škola se totiž stala východiskem jak jedné z „právní“ větve rozvoje kriminologického myšlení, tak i základem, vůči kterému se kriticky profilovaly ty kriminologické proudy, které si spíše než právního rámce všimaly osobnosti pachatele či vívu prosíředí (přístupy čerpající poznatky zejména z biologie, psychologie, sociologie, antropologie či psychiatrie).

Představitelé klasické školy nebyli jednotní, díky podobným filosofickým a ekonomickým názorům však dospěli k přesvědčení, že ke zvýšení efektivnosti řízení a kontroly je nutné, aby v oblasti vynucování právních norem převzal rozhodující úlohu stát. Cílem „kriminální politiky“ klasické školy byla proto analýza a reforma trestního systému, zaměřená zejména na omezení práva panovníků libovolně uplatňovat trestní právo, vyměřovat tresty a udělovat amnestii, a snaha o prosazení nových trestně právních principů „nullum crimen sine lege“ (není trestného činu bez zákona) a „nulla poena sine lege“ (není trestu bez zákona), které se pro moderní společnost měly stát důležitou součástí právních řádů. Překročení zákona a spáchání trestného činu není již interpretováno jako hřích a porušení „přirozeného zákona“ (který je odrazen zákonem božím), ale je důsledkem racionální a svobodné vůle jednotlivce. Neexistuje proto ani jakási „přirozená“ kriminalita bez právní definice: kriminální jednání má pro budoucnost být jedním, které se prohřešuje (pouze) proti pozitivním ustanovením trestního práva.

6 Klasickou se tato škola nazývá díky svému historickému významu. Představovala první logicky zformulovaný systém idejí, na jejichž základě došlo ke zněním v trestním právu a procesu.

Beccaria ve svém eseji načrtává liberální doktrínu trestního práva, která se měla stát základem pozdějších trestněprávních reform.

V úvodu své práce Beccaria deklaruje svou oddanost panovníkovi i náboženství a prohlašuje, že svou práci nechce zákonou moc zmenšovat, ale posílit, a to na základě mravních a politických zásad, jimiž se lidé řídí a které se opírají o: a) zjevení, b) přirozený zákon a c) společenskou smlouvu.¹¹ Základním zásadám odpovídají i tři druhy trestů a neřestí: a) náboženské, b) přirozené a c) politické. Zákon jako takový není zjelešením věčných kategorií „dobra“ a „zla“, „hříchu“ a „ctnosti“, ale má sociální charakter, protože je vyvolán zájmy společnosti a určen sociálním konsensem. Proto i trestní zákon je vymezen „mlčky předpokládanou“ společenskou smlouvou; je tedy nezbytnou součástí svobod, jichž se lidé dobrovolně vzdali v zájmu zachování spravedlnosti. To, co je pak nad touto mírou, není spravedlností, ale jejím zneužitím. Tresty, které překračují nutnost nezbytnou k tomu, aby byl zachován veřejný zájem, jsou nespravedlivé; tresty, které směřují k zachování svobod daných panovníkem, jsou spravedlivé. Na otázku, proč lidé porušují zákony, stanovené „pro všeobecné blaho“, zákony, které „jsou podmínkami, za kterých se lidé, nezávislí a ojedinelí, spojí ve společnost“, Beccaria odpovídá, že tomu je tak proto, že „lid neosvojuje sobě trvalých zásad chování, aniž se vzdaluje od oné všeobecné zásady rozkladu, která ve všem světě fyzickým i mravním se pozoruje.“ Trestné činy jsou tak výsledkem „působení všeobecného zákona rozkladu“, „zlem vyvolávaným všeobecným zápasem lidských vášní.“¹²

Beccaria, Criminology 2, 1990; Beirne, P.: „Inventing Criminology: The Science of Man“ in: Cesare Beccaria's *Dei Delitti e Delle Pene* (1764), Criminology, 4, 1991) – zcela nezasloužené pouze Beccariovi. Zdá se totiž, že podstatná část myšlenek, které potom Beccaria vydával za své, zazněla v diskusi zejména s bratry Verriovými a že Beccaria je pouze shrnul do jednoho textu. O tom, že se nejedná o souvislý text, ale o kompilaci postřehů, které si podle svědectví Pietra Verriho Beccaria zaznamenával na „čáry papíru“, svědčí i celková struktura pojednání, které je nevyvážené, plné rozporů a s odstávkami, které často na sebe nenavazují. P. Verri se k celé záležitosti vyjadřuje dopisem z listopadu r. 1765, kdy poznamenává, že: „většina myšlenek je výsledkem diskuze, která každodenně probíhala mezi Beccariou, Alessandrem, Lambertenghim a mnou“ (blíže: Newman, G., Marongiu, P.: cit. dílo, str. 9). P. Verri, žartíci na Beccariův úspěch, ho označil za „šarlatána a plagiátora“ (stov.: Jenkins, P.: cit. dílo, str. 120).

11 V pojetí společenské smlouvy Beccaria přímo navazuje na francouzského filozofa Ch. de Montesquieuho. Podle něj svobodní, nezávislí a sobě rovní členové společnosti mezi sebou uzavírají smlouvu o tom, že spolu budou žít v míru. Pro zajištění této smlouvy se však každý občan musí vzdát části své vlastní svobody tam, kde by narušovala svobodu jiných. Trestný čin se považuje za takovéto porušení svobody jiných a trest je legální odpověď na něj.

12 Citace a posvětný převzatý z: Beccaria, C.: „O zločinech a trestech“ (český překlad z r. 1893 s přihlídnutím k překladu anglickému z r. 1963).

I když trestní politika klasické školy směřovala k zlepšení postavení odsouzených, nestál v popředí jejího zájmu primárně pachatel trestného činu, ale formulace skutkových podstat podle trestního práva. Deviantní a zločinci na straně jedné a normální a ctihodní občané na straně druhé neměli být posuzováni podle náboženských dogmat či libovůle panovníka, ale pouze na základě porušení právních norem. Tyto postoje a názory svým dílem reprezentují především Ital Cesare Beccaria a Angličan Jeremy Bentham.

• **Cesare Bonesana, markýz Beccaria** (1738–1794), italský ekonom a právník, se narodil v Miláně, kde prožil téměř celý život. Zde se rovněž stal členem literární intelektuální skupiny, kterou pod názvem „Accademia dei pugni“ kolem sebe sdružil Pietro Verri. Členy sdružení, které vydávalo kritický literární časopis *Il Caffè*, byli dále Pietrův bratr Alessandro, který působil jako správce milánského vězení, ekonom Gian Rinaldo Carli, právní expert Alfonso Longo a matematik Paolo Frisi a Luigi Lambertenghi. Beccaria, přestože v Pavii obdržel z práva doktorský diplom, měl v době, kdy začal pracovat na svém pojednání „*Dei delitti e delle pene*“ („O zločinech a trestech“),⁷ jen velice povrchní a nedostatečné znalosti o trestním právu a systému trestů vůbec. V problematice se začal orientovat teprve v diskuzích se svými společníky a zejména zasluhou A. Verriho, který šokovanému⁸ Beccariovi ukázal prostředí věznic a seznámil ho s procedurou trestní justice, která, přestože se jednalo o Miláno,⁹ se vyznačovala svévolí, zneužíváním pravomocí soudců a jen velice mňhavým systémem trestů. Esej „O zločinech a trestech“ byla poprvé vydána, a to jako anonymní spisek, v Livornu v létě 1764 a záhy se dočkala nejen dalších dvou italských reprintů, ale i velké popularity, která jeho autora rázem proslavila.¹⁰

7 Název „*Dei delitti e delle pene*“ převzal současný italský časopis, věnovaný kritické kriminologii, jehož vydavatelem je Alessandro Baratta. Jak poznamenává G. Smaus: „časopis tím úmyslně navazuje na tradici legálního pojetí kriminality“ (in: Kuchta, J. a kol.: „Kriminologie, I. část“, Brno, PF MU 1993, kapitola 3, str. 26).

8 Jak o Beccariovi uvádí J. Inciardi: „Byl svědkem tak tyranských a brutálních trestů, jako cejchování, mrzačení, trhání končetin, krmení zvířat odsouzcenci, pomalé mučení hladem, upalování, věšení, zotročení, křížování, kamenování či sřítávání až k smrti.“ (Inciardi, J. A.: „Trestní spravedlnost“, Praha, Viktorie Publishing 1994, str. 533).

9 Miláno bylo jako součást Lombardie pod habsburskou jurisdikcí, takže na jeho území v té době platily nařízení Marie Terezie, tedy právní normy, které byly poněkud liberálnější než zákony ostatních italských států.

10 Veškerá sláva připadla – a jak někteří autoři uvádí (kupř. Jenkins, P.: „Varieties of Enlightenment Criminology (Beccaria, Godwin, de Sade)“, The British Journal of Criminology, 2, 1984; Newman, G., Marongiu, P.: „Penological Reform and the Myth of

Trest by ve společnosti měl vycházet z principu slasti a bolesti:¹³ „rozkoš a bolest pobádají k činům myslící bytosti,“ píše Beccaria. „Síla nabádající nás, abychom se snažili o blaženost, nemůže být poutána než jen potud, pokud jí stojí v cestě příslušné překážky.“ Témto překážkami jsou tresty. Člověk je tak v sociálním prostředí schopen brzdit své „vášně“ rozumovými důvody. Jeho činy jsou výsledkem hodnocení následků jeho jednání.

V souvislosti s úvahou o trestu dospívá k poznání, že účelem trestu ve společnosti není „trápit a zarmucovat citlivou bytost“, ale jednak zamezit, aby pachatel způsobil druhým další škodu, jednak odradit druhé od páchaní podobných činů. Beccaria se rovněž staví proti krutým trestům, což odvodňuje tím, že pachatel se ze strachu před vysokým trestem snaží uniknout, přičemž pak může páchat ještě daleko horších skutků.¹⁴ Jako argument uváděl, že v zemích, kde se používalo nekrutějších trestů, docházelo také k nejhroznějším a nejneldějším zločinům. Charakter trestu tak, podle jeho mínění, odráží charakter a vyspělost národa. Z toho titulu se staví i za odstranění trestu smrti v těch společnostech, které je za vyspělé možné považovat.

S myšlenkou odstranění souvisel i Beccariův požadavek, aby tresty byly voleny tak, aby byly pokud možno co nejméně tvrdé pro obviněného a co nejučinější vůči ostatním lidem. Za vážný nedostatek zákonů však považuje to, že se dostatečně nepamatuje na odměnu za ctnost – bylo by podle jeho názoru třeba, aby daleko více (než ve skutečnosti jsou) byly odměňovány ctnostné činy. Na druhou stranu by však trest měl mít i retributivní charakter – tedy oplácet stejně stejným. „Každý musí protřpět trest, který natolik zasáhne do jeho vlastních práv, nakolik zločin, který spáchal, zasáhl práva jiných.“ Stejně tak musí být zaručena rovnost lidí před zákonem.

Trest jako ze sankce ze strany společnosti musí vycházet z povahy spáchaného skutku, nikoli z osoby pachatele. Musí být nevyhnutelný, určitý a musí se provádět rychle a jistě (není tak důležitá ani přísnost trestu, jako to, že zločin byl, byť s mírným následkem, projednán před soudem). Protahování celé záležitosti může vzbuzovat naději na beztrestnost (stejně jako ji při spáchání méně závažných činů může vzbuzovat milost panovníka).

Konečně se Beccaria vyslovuje i pro myšlenku sociální prevence, když stojí na stanovisku, že je „lepší zločinu předcházet, než jej trestat.“ Za nejbezpečnější prostředek k zamezení zločinu proto považuje zdokonalenou

13 Poněkud vulgarizované řešení, měl by odpovídat metodě „cukru a biče“.

14 Ostrife se staví i proti použití tortury při výslechu, kterou považuje za velkou krutost. Říká: „jestliže je nejstým zločin, nemá se mučit nevinný, poněvadž nevinným podle zákonů jest každý, jehož zločiny nejsou dokázány.“ Obdobně negativně se staví i k práxi obviňování a upalování osob z čarodějnictví.

výchovu, zaměřenou k dosažení mravního života a k ctnostným činům. Podle výkladu „svobodné vůle“ je totiž příčina jednání člověka skryta v něm samém (přesněji – taková příčina vůbec neexistuje, neboť vůle je absolutně svobodná), pohnutky k činu vznikají libovolně, podle jedincova uvážení. Osoba, která spáchala trestný čin, je jedincem zcela nezávislým na jakýchkoli objektivních faktorech, který zvažuje následky trestného činu a na základě těchto úvah se rozhoduje k jeho spáchání. Toto hledisko předpokládá, že všichni lidé jsou stejně schopní čelit zlostinému záměru, všichni zaslouží stejný trest za stejné trestné činy a na stejný trest reagují stejně. Tak byl formulován systém trestní justice, vycházející z „proporcionální odplaty“ za zlo, které je předem vymezeno. Jestliže však vědomí člověka není určováno objektivní realitou, jestliže s ní není spjato, potom snad jediné přesvědčování a zastrahování je schopno řídit jeho chování. Stačí „přesvědčit“ a „vychovat“ nebo dokázat „nerozumnost“ páchaní trestných činů a trestné činy vymizí. Zde však i Beccaria musí učinit výhradu a říci, že tohoto výsledku může být dosaženo „až v daleké budoucnosti všeobecného štěstí.“

Není pochyb o tom, že vliv Beccariova pojednání byl ve své době velký. Po několika vydáních italských, kterým se však dostalo i kritického zhodnocení za strany Beccariových odpůrců (zejména od dominikánského pátera Ferdinanda Fauchineho, obhajce trestu smrti a tortury Franchina Rusca či soudce

15 Beccariův „mýtus“ však působí stále. Stačí se podívat do penologických a kriminologických textů či učebnic vlivných autorů 20. století: S. Glueck Beccariu označuje za „gána“ a přirovnává ho k takovým osobnostem jakými byli Galilei, Newton či Darwin (Glueck, S.: „Beccaria and Criminal Justice“, Harvard Law School Bulletin 1965); vlivný americký právní filosof a historik Lawrence Friedman ho považuje za „velkého reformátora“ (Friedman, L. M.: „A History of American Law“, New York, Simon & Schuster 1973); John Conrad ho považuje za skvělého „učence“ a „velkolepého a skromného Itala“ (Conrad, J.: „Research and Development in Corrections“, Federal Probation 1985, str. 76-78) apod. V r. 1985 se u příležitosti 250. výročí Beccariova narození konal v Miláně pod záštitou OSN sedmý kongres „Prevention of Crime and Treatment of Offenders“, cele tohoto italského učence, byl pouze jeden kritický – jednalo se o vystoupení G. N. Modona). V poslední době s kritickým hodnocením Beccariova díla vystoupili např. někteří představitelé radikální kriminologie. Autoři „New Criminology“ kupř. Beccaria obviňují z klasického měřáckého přístupu a ze snahy vidět problém zločinu pouze z pozice vládnoucí třídy (Taylor, I., Walton P., Young, J.: „The New Criminology (For a Social Theory of Deviance)“, New York, Harper & Row 1973, str. 1-7). Jenkins zase poznamenává, že význam Beccariu byl přeceněn na úkor skutečných revolučních myšlenek, jejichž nositeli byli Angličan William Godwin a Francouz de Sade (Jenkins, P.: cit. dílo, str. 112).

Antonia Montanariho), následovalo vydání francouzské – nadšeně přivítané zejména encyklopedisty – a překlad do angličtiny, němčiny a dalších jazyků.¹⁶

Beccariovy myšlenky se však setkaly nejen s přijetím francouzských filozofů (d'Alemberta, Helvétia, Diderota, Buffona či Voltaira) a s pozitivním oceněním ze strany vládnoucích panovníckých dynastií (velkou pozornost jim věnovaly císařovny Kateřina II.,¹⁷ Marie Terezie, pruský král Bedřich II., velkovévoda Leopold Toskánský či švédský král Gustav III.) či se zájmem anglických právníků a právních filozofů J. Benthama a W. Blackstonea a amerických revolucionářů T. Jeffersona a J. Adamse,¹⁸ ale podstatně ovlivnily i evropské trestní zákonodárství.¹⁹

Přesto, že Beccariova osobní úloha byla v historii značně přeceňována,²⁰ není sporu o tom, že pojednání „Dei delitti e delle pene“ silou svých myšlenek a důrazem na logiku, rozum, humanismus a zejména na sociální podstatu lidských zákonů a norem mocně zapůsobilo nejen na reformy trestní a vězní-ské zprávy, ale pomáhalo překonávat pověry, předsudky a tyranii středověké monarchie, stejně jako štváním náboženských dogmatiků a neefektivnost dožvávajícího systému trestní spravedlnosti tradiční společnosti.

Jeremy Bentham (1748–1832), anglický právník a filozof, byl vůdčím duchem reformy anglického trestního práva, který v praxi rozvíjel myšlenky C. Beccaria. Označit však Benthama za přímého Beccariova pokračovatele, jak se to pokouší (často na základě samotných Benthamových výroků) naznačit

16 P. Beirne uvádí že do r. 1800 mělo být pořízeno „23 italských vydání, 14 francouzských a 11 anglických (z toho 3 ve Spojených státech)“. Viz Beirne, P.: cit. dílo, str. 779–780.

17 Kateřina II. např. Beccariovi nabídl i lukrativní místo na ruském dvoře, ten však nabídku nepřijal.

18 Podobně jako v Itálii – mimo adorce a přijetí vyvolával Beccariov traktát v mnoha zemích odpor – ve Francii proti spisu kupř. vystoupili generální prokurátor Louise Séguier a další právníci jako Muyart de Vouglans, Daniel Jousse, v Německu k němu kritické stanovisko zaujali kupř. filozofové I. Kant a G. W. F. Hegel.

19 Z načrtnutých zásad vychází nejen moderní pojetí trestního práva hmotného, ale i procesního (presumpce nevinny, veřejné konání přelíčení, soudní senáty, zákaz tortury, omezené uplácování trestu smrti apod.). Beccariovy základní teze přímo inspirovaly kupř. francouzský trestní zákon (přijatý v r. 1791), rakouský trestní zákoník císaře Josefa II. (první kodex vůbec, který odstranil trest smrti), tak i prvních deset článků Ústavy USA (tzv. „Bill of Rights“).

20 Jenkins poznamenává, že Beccariova popularita byla v 18. století jednoduše způsobena skutečností, že reformy, které obhajoval, zapadaly do celkového duchovního rázu století osvětenství, přičemž jeho pojednání „bylo syntézou pokrokového volání po reformách, navíc psané jazykem, který umožnil, aby se mu dostalo velmi širokého příjezu“. (Jenkins, P.: cit. dílo, str. 121).

některí autoři, by ale bylo zavádějící.²¹ Jisté ovšem je, že s Beccariovým pojednáním se Bentham setkal poprvé když mu bylo devatenáct let a velice na něho zapůsobil. Úvodní okouzlení mu ovšem nebránilo jeho dílo kriticky zhodnotit. Svě výhrady (a zároveň i vlastní filozofii) Bentham vložil v práci „Introduction to the Principles of Moral and Legislation“ (Uvedení do zásad morálky a zákonodárství), sepsanou v r. 1777 a publikovanou v r. 1789, která byla postavena na tezi „co nejvíce štěstí pro co největší počet“, jež Bentham (stejně jako celá řada dalších autorů – kupř. Helvétius či Holbach) převzal od Beccaria. Bentham však nesouhlasí s principem absolutní vůle a redistributivním charakterem trestu. Místo toho tvrdí, že veškeré lidské jednání vychází z hédonismu – je tedy založeno na principu bolesti a rozkoše (svou hédonistickou filozofii nazval utilitarismem).²² Lidé proto volí takové skutky, které maximalizují jejich rozkoš a brání se takovému chování, které by jim přineslo bolest. Jejich jednání je tedy cílené a trest by tuto skutečnost měl odrážet – tzn. měl by přinášet více bolesti, než je získaný prospěch ze spáchaného činu. Účinná není tedy odplata, ale zastrášení („deterrence“). Řádné chování není nic jiného než výsledek správného předvídaní následků jednání nedovoleného, a proto je zločin projevem jakési krátkozrakosti.²³

Bentham velmi podrobně studoval a rozebíral otázky prevence a je patrně i původcem dnešního rozlišování prevence generální a speciální.²⁴ Trest je v jeho pojetí jedním prostředkem obojí prevence. Účelem trestu je proto

21 Kupř. známý právní teoretik a filozof profesor H. L. A. Hart (Hart, H. L. A.: „Essays on Bentham“, New York, Oxford University Press 1982) uvádí, že na Benthamovu mladou mysl musela Beccariova práce hluboce zapůsobit. Usuzuje tak z Benthamovy věštné výpovědi: „Oh my master, first evangelist of Reason, you who have raised your Italy so far above England, and I would add above France, were it not that Helvétius, without having made so many useful excursions into the path of utility, what is there left for us to do? – Never to turn aside from the path.“ (Hart, H. L. A.: cit. dílo, str. 40–52).

22 Utilitarismus Bentham sám praktikoval i v praxi – svědčí o tom i poněkud morbidní fakt, že svolil k tomu, aby jeho tělo bylo po smrti pitváno a využito k výzkumným účelům (lékaři se o Benthama zajímali nejen kvůli jeho názorům, ale i proto, že přes svůj malý vzrůst a víc než chatrné zdraví se dožil poměrně vysokého věku – 84 let). Jeho kostra, oděna do původního oděvu a s voskovým odlítkem hlavy, je dnes vystavena v anatomickém muzeu londýnské University College.

23 Za účelem měření stupně rozkoše a bolesti navrhl i precizní pseudomatematický vzorec, který nazval „kalkul štěstí“.

24 Generální prevence je namířená proti všem členům společnosti bez rozdílu, speciální prevence (dle Benthama „partikulární“) je pak ta, již se užívá přímo proti pachatelci – jejím účelem je zabránit v další trestné činnosti (a to buď tak, že je zhaven fyzické možnosti trestně jednat, nebo že je působeno na jeho vůli).

hlavně zabránit stejným (či podobným) zločinům v budoucnosti. Trest je však pouze nutným zlem, a to nejen pro pachatele, ale i pro společnost. Proto je třeba tresty šetřit. Druhým účelem trestu je poskytnout poškozenému zadosiřčování nebo radost, avšak jen pro tento účel nemá být trest ukládán, neboť taková radost z potrestání by měla protispolečenský charakter. Na druhou stranu však uznával i práva pachatele. Říká: „Nemělo by se zapomínat, ač se na to často zapomíná, že pachatel je stejně členem společnosti jako poškozený, a je tedy dost důvodů tázat se po jeho zájmech stejně jako po zájmech poškozeného.“

Z hlediska praktické generální prevence se Bentham zajímal jak o vytvoření moderního vězení, které by umožnilo permanentní kontrolu vězňů,²⁵ tak (podobně jako Beccaria) i o zavedení systémů odměn, jež by občany motivovaly k zachování zákonů (navrhoval, aby i běžné odměny – řády, vyznamenání, tituly, apod. – byly uděleny, a to soudy podle přesných zákonůých pravidel, tak jak se ukládají tresty).

Za svou dlouhou úspěšnou kariéru Bentham ovlivnil, stejně jako Beccaria, trestní zákonodárství své doby (zejména francouzský Code Pénal či některé trestní zákoníky zemí Jižní Ameriky), a inspiroval mnohé své současníky (zejména nastupující generaci kriminologů a penologických reformátorů). I díky jeho zásluze mohl být celkový počet 222 trestných činů, za jejichž spáchaní bylo možné v anglickém právu uložit trest smrti, snížen (v letech 1820–1861) na celkem tři případy: vraždu, velezradu a pirátství.²⁶

* Klasickou školu, i přes svůj název, nemůžeme přiřadit k nějaké tradiční či ryzí kriminologické teorii (a i proto je jí věnována samostatná pozornost) – v centru její pozornosti není pachatel trestného činu či jiný deviant, ani společnost, která se ocitá v „trestající“ pozici, ale skutková podstata trestného činu a trest samotný. Byla součástí osvícenského hnutí 18. století, kterému ani tak nešlo o odstranění zločinnosti, jako spíše o reformu trestního zákonodárství, zvláště reformu soudnictví. O jejím významu a inspiraci pro skutečné kriminologické teorie však nelze pochybovat, protože, jak uvádí G. Smaus: „V moderním kriminálním a sociologickém diskurzu se ovšem potvrzuje, že zevrubná analýza skutkových podstat deliktů podle trestního práva již sama o sobě obsahuje téměř všechny informace jak o okruhu přítich pachatelů

25 System tzv. Panoptica, jehož plánům na výstavbu zasvětil Bentham část svého života. K jeho projektu blíže kupř: Foucault, M.: „Discipline & Punish (The Birth of the Prison)“, New York, Vintage Books 1977, str. 201 a násl.).

26 Celkové byl trest smrti zrušen ve Velké Británii v roce 1965.

a o jejich motivaci (která je mnohdy přímo předpokladem posouzení viny), tak o jejich sociálním pozadí. Kdo zná trestní právo, již předem ví, že se krádeže dopouštějí lidé ze spodních vrstev společnosti, kteří „nemohou nebo nechtějí pracovat a kteří chtějí zacházet s přisvojeným předmětem jako se svým vlastním.“ Zpronevěry se budou dopouštěti pachatelé, kteří mají přístup k podnikovým prostředkům a kteří se nechtějí spokojit a tím, co mají (motiv) atd. Toto platí s malými výjimkami pro celé trestní právo. Sociologické vysvětlení spočívá v tom, že formulace trestního práva vlastně představují systematické zpracování dlouholetých přechozích zkušeností s určitými nežádoucími formami jednání určitých vrstev obyvatelstva a jejich abstraktní zevšobecnění.²⁷

Počátky pozitivistické školy a zrození kriminologie

Beccariova trestněprávní teorie přispěla ke změně systému kriminální politiky v mnoha zemích Evropy, což v představách některých naivních sociálních reformátorů a politiků vyvolalo naději, že novým postavením obžalovaného v soudním procesu a zlepšením životních podmínek odsouzených lze dosáhnout snížení, případně i odstranění kriminality. Tyto myšlenky korespondovaly i s názorem byrokratů moderního státu, kteří důvěřovali v jeho schopnosti a možnosti. Tato důvěra se opírala o znalosti, které sociálním reformátorům poskytovaly skupiny nových odborníků, kteří se zabývali sběrem a tříděním velkého množství dat a informací. Počátky výkoné a administrativní péče o deviantů a kriminální příslušníky populace jsou tak doprovozeny expertizami, které poskytla nově vzniklá věda – statistika,²⁸ jež byla definována jako pomocná věda, jejímž úkolem je na podkladě skutečného zjištění číselně stanovit stav hromadných jevů za účelem zkoumání jejich příčin a následků.

27 Smaus, cit. dílo, str. 27.

28 Pojem „statistika“ je ve spojení se zkoumáním porušení právních norem používán od r. 1787 a označení „statistik“ od r. 1825 (blíže k tématu viz: Sim, J.: „Medical Power in Prisons: The Medical Service in England 1774–1989“, Open University Press 1990). První statistické šetření pro policejní účely bylo kupř. v Anglii a Walesu v r. 1801. Od r. 1830 zde byla pro potřeby policie, soudních a trestních úřadů vydávána statistická ročenka. Ve Francii, která měla ve statistickém šetření bohatou tradici, se kriminální statistiky začaly pravidelně publikovat od r. 1827.

Víra v neomylnost matematických výsledků pak vedla i k závěru, že statistická klasifikace je neosobní a spolehlivá, a proto i daleko objektivnější a přesnější než lidské subjektivní hodnocení.

Autoři jako A. Quetelet, A. M. Guerry, R. Fletcher a mnozí další proto společně chápou jako imponantní silové pole, které je možné podrobit preciznímu měření a zkoumání. U zločinu samotného jsou pak nalézány určité pravidelnosti, které korelují s jinými pravidelnostmi, a to ustáleným způsobem. Frenchman a Guerry kupř. argumentují, že morální události, stejně jako ty fyzické, jsou podřízeny konstatním zákonům, a Quetelet přichází s tvrzením, že předem můžeme spočítat, jak mnoho jednotlivců si „zaspíní ruce krví svých kamarádů“, jak mnoho bude podvodníků, travičů apod., a to proto, že rozsah zločinnosti v určité zemi je přímo úměrný počtu obyvatelstva, tedy že tento rozsah lze vyjádřit určitým procentem početního stavu národa.

Dalším důsledkem rozvoje kontrolních tendencí moderního státu byl velký rozvoj profesí zapojených do nového systému trestní politiky. Když se reformované soudní dvory, vězení a ústavy pro duševně nemocné staly nástrojem nové sociální regulace, založené na zdůrazňované racionalitě, pak zákonitým požadavkem bylo, aby v těchto institucích působili profesionálové znalí sociálních problémů. Nyní to měl být profesionál, ne laik, který věděl, jak správně zacházet s pacientem, obžalovaným či vězněm, a byl to profesionál, který jediný měl právo stanovit diagnózu a příslušnou léčbu či trest. Profese tak pro příště zakládala právo na vlastnictví příslušného druhu vědomostí, ze kterého měli být neprofesionálové vyloučeni s odkazem na to, že tyto nemohou vykonat práci pořádně, bezpečně či uspokojivě. Důsledkem dohledu nad správným výkonem profesí byl (zejména) po roce 1830²⁹ vznik celé řady profesních institucí, které do budoucna měly závazným způsobem určovat, jaké přístupy jsou kvalifikované (a tedy vědecké) a správné a jaké nikoli.

Kontrola nad problematickou populací se tak postupně stala záležitostí těch, kteří sami měli z dohledu nad fungováním soudů, vězení a útulků osobní prospěch. A disciplínou, která poskytla patřičné zdůvodnění a nástroje k účinné klasifikaci osob (a jejich následné segregaci), se stala medicína. V době, kdy společnost byla sociálními vědci přirovnávána k biologickému

29 P. Rock tuto skutečnost demonstruje na institucionálním vývoji Velké Británie, kde v roce 1825 byla založena „Law Society“, r. 1832 „Association Medical British a Provincial, Medical a Surgical Association“, r. 1841 „Association of Medical Officers of Asylums and Hospitals for the Insane“ a r. 1852 „Council of Legal Education“. P. Rock dále poznamenává, že pojem „professional“ se v dnešním slova smyslu objevuje v moderní angličtině asi v r. 1848, pojem „professionalism“ se začal používat po r. 1856 (Rock, P.: cit. dílo, str. xvi).

organismu, proto nebylo těžké najít argumenty pro účelnou nápravu „nemocných“ zločinců a proměnit vězení v laboratoře, ve kterých lékaři a psychiatři prováděli své pokusy za účelem nápravy a návratu postižených osob do normálního života. V této etapě vývoje, kterou kupř. I. Drapkin nazývá pre-lombrosianskou fází, kriminologie tak nebyla ničím jiným než aplikovanou lékařskou disciplínou. Díky pečlivé práci různých fyziognomů, frenologů, vězeňských doktorů a psychiatrů se zdálo, že kriminalita může být poznatelnou entitou a že vytvořené nástroje, zahrnující příslušné techniky diagnostiky a vědeckého šetření, mohou vést k tomu, aby zločinnosti spolu s různými dalšími patologickými formami života byla jednou provždy odstraněna ze společnosti. Deviate tak začala být chápána jako patologie, tedy projev nemocného organismu.

Koncem 19. století nastala doba, kdy bylo možné většinu lidí přesvědčit, že postupně se rozvíjející kriminologie je samostatným vědeckým oborem se specifickým způsobem nazírání světa, nezávislým na dosud „mateřských“ disciplínách (právu, státníci a medicíně) a schopným vymanit se z ryze praktické činnosti zakotvené v provozu věznic a útulků.

Samotného pojmu „kriminologie“ se začíná užívat po r. 1850, přičemž k jeho všeobecnému rozšíření dochází až po r. 1890,³⁰ kdy se ho začíná užívat pro disciplínu přednášenou na některých univerzitách v západní Evropě (Marburg, Bordeaux, Lyons, Naples, Vídeň a Pavia).

Pod vlivem Cesare Lombrosa se pak označení kriminologie začíná užívat pro obor, jenž se (na základě přesného měření, porovnávání a klasifikace různých typů deviantů) měl stát pozitivní vědou s pevně vytyčeným cílem, kterým bylo odstranění zločinu ze společnosti a náprava pachatelů. Proti filozofickému idealismu a humanismu klasické školy je tak postavena „vědeckost“ pozitivní disciplíny, která má vycházet z několika základních postulátů:

30 V kriminologické literatuře se můžeme setkat s hojně opakovaným tvrzením, převzatým od holandského kriminologa W. A. Bongera (odvolávajícího se zase na Havelocka Elfise), který uvádí, že tento termín poprvé použil francouzský antropolog Topinard, a to v r. 1879 (ten ho však pravděpodobně poprvé použil teprve v r. 1887, kdy v č. 2 „Revue d'anthropologie“ publikoval práci „L'Anthropologie criminelle“). Rozšíření použití tohoto pojmu je však spojeno se jménem italského právníka a kriminologa R. Garofala, který svou práci z r. 1885 nazval „Criminologia“. Nicméně kupř. podle Random House Dictionary of the English Language začal být tento pojem užíván mezi léty 1855–60. Oxford English Dictionary zase uvádí, že výraz „criminologist“ se poprvé objevuje v r. 1857 v Saturday Review. Podle Lexis: Dictionnaire de la langue française (Paris 1975) se ve francouzské terminologii pojem „criminologie“ objevuje poprvé až v r. 1888 a podle Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (Paris 1953) dokonce až v r. 1890.

1. odmítnutí „právního“ vymezení s důrazem na „individualizaci“ celé problematiky a s tím související
2. odmítnutí studia trestního práva ve prospěch studia individuálního pachatele a jeho medicínských, psychologických a sociálních charakteristik,
3. odmítnutí konceptu trestání ve prospěch „nápravného zacházení“ a
4. odmítnutí svobodné vůle, místo které je prosazován „vědecký zdůvodnitelný determinismus“.

S filozofickým zdůvodněním a za přispění řady vědních disciplín (včetně biologie, psychologie a sociologie) tak kriminologie získala i mandát k zajištění pořádku ve společnosti³¹ a otevřela si cestu na akademickou půdu většiny evropských a amerických univerzit.

Podrobnější analýza kriminologického pozitivismu bude podána v dalším oddíle při výkladu teorii vycházejících z biologického determinismu. S přihlédnutím ke skutečnosti, že kriminologické teorie až do padesátých let dvacátého století byly vesměs pozitivistické,³² ale i vzhledem k pochopení existující multiparadigmaticnosti kriminologie a stanovení rozdílu mezi evropskou a americkou kriminologií, se v následujícím textu, alespoň ve stručnosti, zaměříme na nástín počátků rozvoje kriminologického myšlení ve vybraných zemích Evropy a v USA.³³

Itálie dala modernímu kriminologickému myšlení dvě školy, které je možno označit za tradiční: tzv. „scuola classica“ a „scuola positiva“. Klasická škola byla v Itálii reprezentována její nejstarší postavou markýze Cesare Beccari. Jeho pojednání „Dei delitti e delle pene“, shrnující a svým způsobem i zavřující odkaz politické filozofie osvícenství, podstatným způsobem ovlivnilo nejen trestněprávní vědu v Itálii, ale prakticky v celé Evropě. Nezávisle na této práci dospěl k podobným závěrům jako Beccaria i Giandomenico Romagnosi, který se v dílech „Genesi del diritto penale“ (z r. 1791) a „Filosofia del diritto“ (z r. 1825) pokusil o racionální systematizaci trestního práva. Na

31 Kupř. jeden za zakladatelů sociologie a významný představitel sociologického zkoumání zločinu E. Durkheim stavěl vědec (sociology) do role léčiteli společenských nemocí (viz Durkheim, É.: „Pravidla sociologické metody“ (výňah podle VII. vydání z roku 1926), Praha 1969, str. 77 a násled.). Marxističtí kriminologové Bongér, Rusche a Kirchheimer zase předpokládali, že sociální patologie vzniká díky sociální revoluci.

32 Stov. Williams, E. F., McShane, M. D.: „Criminological Theory“, New Jersey, Prentice Hall 1998, 3. vydání, str. 41.

33 S výjimkou účelového zařazení České republiky a Slovenska jsou v přehledu zmíněny pouze ty země, které podstatným způsobem přispěly k rozvoji kriminologie, sociologie deviantního jednání a příbuzných disciplín.

Beccariu přímo navazoval Gaetano Filangieri, autor díla „Scienza delle legislazione“ z r. 1785. Odkaz Beccariův, Filangieriho, Romagnasioho a dalších pokračovatelů (kupř. Rossioho, Mamianiho a Manciniho) pak harmonicky završuje Francesco Carrara, a to syntetizujícím dílem nazvaným „Programma del corso di diritto criminale“ (první díl byl vydán r. 1859). Proti klasické škole byl však postaven naturalismus a metafyzika pozitivistické školy, reprezentované pracemi Cesare Lombrosa (zejména „L'uomo delinquente“ z r. 1876), Raffaele Garofala („Criminologia“ z r. 1885) a Enrica Ferriho (zvláště „Sociologia criminale“ z r. 1896), která na mnoho let určila cíl a výzkumnou orientaci mnoha badatelů. Z pozdějších reprezentantů pozitivistické školy je možné zmínit zakladatele Mezinárodní kriminologické společnosti („Société Internationale de Criminologie“, založené r. 1934) Benigna di Tullia či Alfreda Nicefora, autora šestisvazkového díla „Criminologia“ (1949–1953). Proslavená italská škola, která razila cestu, jednomu z kriminologických směrů, se však již v první polovině 20. století dostala do vážné krize, ze které cestu našla teprve v sedmdesátých let v podobě nové „kritické“ kriminologie.

V Anglii³⁴ byl rozvoj kriminologického myšlení úzce spojen s reformou vězeňství.³⁵ Základy nové penologie zde položili právník a filozof Jeremy Bentham (proslulým dílem „Rationale of Punishment“ z r. 1775) a John Howard (v r. 1777 publikoval práci „State of Prisons in England and Wales“, která ovlivnila i přijetí Zákona o vězeňském systému v r. 1779), jehož jméno se stalo synonymem reformy anglického vězeňství. Počátkem 19. století na Howarda navázal sir Samuel Romilly, díky jehož úsilí byly zrušeny četné alžbětinské hrdební a další kruté tresty a postavena první moderní věznice, a sir Robert Peel, politik, který jako člen parlamentu a předseda vlády významně ovlivnil reformu trestního práva. Peel rovněž založil irskou policii (tzv. „peelers“) a prosadil vytvoření londýnské metropolitní policie (které se

34 K historickému vývoji kriminologie ve Velké Británii např.: Garland, D.: „British Criminology Before 1935“, The British Journal of Criminology, 2, 1988, str. 131–147; tenž: „Crimes and Criminals: The Development of British Criminology“, in: Maguire, M., Morgan, R. a Reiner, R. (ed.): „The Oxford Handbook of Criminology“, Oxford, Oxford University Press 1993. Podrobněji: komplexní práce L. Radzinowicze: „A History of the English Criminal Law and its Administration, from 1750“, pět dílů publikovaných v rozmezí let 1948–86. Z prací vydaných k tomuto tématu v poslední době stojí za zmínku sborník vydaný v r. 1988 pod editací P. Rocka (viz Rock, P.: „A History of British Criminology“, Oxford, Clarendon Press 1988). Obecně k vývoji kriminologie viz Mannheim, H.: cit. dílo.

35 Ve svých počátcích byla kriminologie fakticky chápána jako sekundární produkt penologického studia. Stov. kupř. Mannheim, H.: cit. dílo, str. 2.

podle jeho křestního jména přezdíval „bobbies“). Na rozdíl od jiných evropských zemí se však v anglickém myšlení, které při zkoumání fenoménu zločinu vycházelo z tradičního právně-medického rámce, příliš neprosadily myšlenky italské pozitivistické školy. Ta byla naopak podrobena ostré kritice, a to ze strany psychiatra Charlese Goringa, jehož práce „The English Convict: A Statistical Study“ z r. 1913 byla přímo polemikou s dílem C. Lombrosa. Osobnosti pachatele již předtím věnovali pozornost psychiatr Henry Maudsley (kupř. „Review of a Prison Matron's Female Life in Prison“ z r. 1863), vězeňský lékař J. Bruce Thompson („The Effects of the Present System of Prison Discipline on the Body and Mind“ z r. 1867) a psychologové Havelock Ellis (knihy „The Criminal“ z r. 1890, shrnující hlavní myšlenky kriminální antropologie), proslulý svou monumentální prací o lidské sexualitě (sedm dílů „Studies in the Psychology of Sex“, publikovaných v rozmezí let 1897–1928) a Cyril Lodowic Burt,³⁶ který přispěl k rozvoji faktorové analýzy v psychologickém testování a jehož 600 stránková průkopnická práce „The Young Delinquent“ z r. 1925 je považována za počátek relevantních kriminologických výzkumů ve Velké Británii. Přes fundovaný teoretický základ³⁷ se však na akademickou půdu prosadila kriminologie teprve poměrně nedávno. Jeden z prvních kriminologických kurzů (a to pro postgraduální studenty medicíny) síle v letech 1921/22 v Birminghamu přednášel vězeňský psychiatr Maurice Hamblin Smith,³⁸ ale hlavní institucionální rozvoj kriminologie je spojen se jmény evropských kriminologů, kteří ve Velké Británii nalezli úctyhodně před fašismem. Byli to: Hermann Mannheim, Max Grünhut a Leon Radzinowicz. Grünhut začal působit na univerzitě v Oxfordu, žák E. Ferriho Radzinowicz založil r. 1941 v Cambridge „Department of Criminal Science“ a Mannheim,³⁹ bývalý pruský soudce (který studoval právo a politické vědy

36 Bartovo odborná reputace poněkud utrpěla po jeho smrti (v r. 1971), kdy vyšlo najevo, že výsledky některých svých výzkumů zfalšoval.

37 William Douglas Morris (Kanadčan, který působil jako vězeňský kaplan ve věznicích ve Wandsworthu) od r. 1890 (do r. 1919) vydával „The Criminology Series“, ve kterých publikoval jak překlady knih předních evropských kriminologů (Lombrosa, Ferri, Proal), tak i původní britské práce (většinou svého díla „Juvenile Offenders“ z r. 1896). Po zániku této edice byly články s kriminologickou tematikou publikovány v lékařských a právních periodikách (jako kupř. v „Journal of Mental Science“, „The British Journal of Medical Psychology“, „Transactions of the Medico-Legal Association“) a později i v „Sociological Review“.

38 M. H. Smith byl ve Velké Británii rovněž prvním, který do kriminologického studia aplikoval poznanky psychoanalýzy („The Psychology of Criminal“ z r. 1932).

39 Byl to zvláště H. Mannheim (1889–1974), který ovlivnil nadcházející generaci kriminologů, a to zejména svým eklektickým přístupem, který mu ve studiu zločinu a deviantního jednání umožnil uplatnit posířky jak ze sociologie, psychologie, práva, tak i historie či statistiky.

na univerzitách v Mnichově, Freiburgu, Strasburgu a Královci), začal přednášet na „Sociology Department of the London School of Economics“. Institucionální rozvoj britské kriminologie, zahájený ve 40. a 50. letech, byl v r. 1961 završen symbolickým otevřením nového „Institute of Criminology“ v Cambridge.

• V Německu (a Rakousku) měla klasická škola svého zastánce v rytíři Anselmu von Feuerbachovi. Vlastní rozvoj kriminologie je pak hlavně spojen se jménem profesora trestního práva na berlínské univerzitě Franze von Liszta, který v 80. letech 19. století požadoval všestranné zkoumání příčin zločinnosti a studium penitenciární vědy (své pojetí označoval jako sociologické a proklamoval „Gesamte Strafrechtswissenschaft“ a samostatnou kriminologii), která svou pozornost musí zaměřit zejména na osobu pachatele. Na Liszta navazovali další profesori trestního práva, jako kupř. M. D. Seuffert, H. W. Grehle, E. Wolf, von Hippel či rakouský právník Hans Gross, který vydával časopis „Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik“ (od r. 1916 změněný na „Archiv für Kriminologie“). Prvním autorem německy psané učebnice kriminologie, sepsané v r. 1903, byl Gustav Asehaftenburg („Das Verbrechen und seine Bekämpfung“), který novou disciplínu ještě chápe jako kompendium o „zločinu a jeho potírání“, zatímco rakouský právník Adolph Lenz ji nazývá „kriminální biologií“ („Grundriss der Kriminalbiologie“, 1927).

• Ve Francii, kde existoval bohatý studijní materiál ve formě kriminální statistiky, se kriminologické studium opíralo nejenom o práci Adolphe Queteleta⁴⁰ a jeho kolegů, ale čerpal i z antropologie (Paul Topinard, Antoine Lacassagne) a sociologie (G. Tarde, É. Durkheim). Ke konci 19. století se ovšem středem pozornosti stávají úvahy právníků, které se dotýkají nejenom příčin zločinnosti, ale i problematiky trestů (kupř. Raymond Saleilles napsal v r. 1900 knihu pod názvem „L'Individualisation de la Peine“, která se stala základem moderního pojetí kriminální politiky), přičemž stanovisko juristů bylo velice blízké⁴¹ sociologickému pojetí.

40 Queteletova analýza kriminální statistiky inspirovala takové studie jako „Nebezpečné třídy“ od Fregiera či „Prostitute v Paříži“ od Parani-Duchâteleta.

41 Francouzský profesor práva Henri Joly již kupř. v r. 1890 vyslovil na penitenciárním kongresu v americkém St. Peterburgu názor, že: „Věda o zločinu a trestání je věda o vztazích mezi zločincem a společností. Tento vztah začíná dávno před vlastním zločinem a pokračuje dlouho po něm. Zahrnuje čtyři fáze, jež by měla věda řešit:

Rudolfa Steinmetza. Další významným teoretikem, a to marxistické orientace, byl William Adriaan Bonger, autor takových prací jako „Religion and Crime“ (1913), „Criminality and Economic Conditions“ (1916), „Introduction to Criminology“ (1936) či „Race and Crime“ (1943). V Norsku se významným průkopníkem kriminologického studia stal John Andenaese, v Dánsku velkou úlohu v rozvoji kriminologie sehrál Stephan Hurwitz.

• **V českých zemích** a na Slovensku se v průběhu 19. století neseťáváme s ucelenější koncepcí původního kriminologického studia. Beccariova práce „O zločinech a trestech“ byla v problematice⁴⁴ překladu Josefa Sládečka dokonce vydána až v r. 1893. Průkopnickou prací na poli studia kriminálního a deviantního jednání byla až „Sebevražda hromadným jevem společenským“ T. G. Masaryka (český překlad z r. 1926), na kterou navázaly četné (zejména však časopisecké) studie (J. Kallab, M. Lederer, F. Stuna, F. Štampach, V. Foster či E. Lány) a recenze vybraných zahraničních publikací, ojedinelé i původní monografie (kupř. „Kriminální psychologie“ J. Šejnohy z r. 1930).

• **V USA** byla kriminologie před 1. světovou válkou málo rozvinuta, podobně jako některé další společenské disciplíny (psychologie, sociologie), a čerpala spíše z evropské tradice než z původního prostředí. Záhy se však, zejména na univerzitě v Chicagu, vytvořila velice silná skupina vědců, kteří udali nový tón rozvoji kriminologického studia. Na rozdíl od evropské tradice, kde výzkum deviantního jednání byl většinou záležitostí právníků a lékařů, stala se základem rozvoje americké kriminologie sociologie, antropologie a psychologie (speciálně psychoanalýza). Mimo Chicaga se centry kriminologického výzkumu staly další univerzitní instituce, a to zvláště Harvard a Columbia, které daly vzniknout sociální ekologii chicagské školy, teorii anomie a subkulturní teorii – novým směřům, jež zcela zásadně ovlivnily celou kriminologickou literaturu 20. století a které znamenaly rozchod s tradiční a pozitivistickou kriminologií.

44 Nulno ovšem dodat, že to byl překlad nejen první, ale doposud i poslední. Na jeho špatném vyznění však Sládeček pravděpodobně nese vinu jen částečnou, protože převod tohoto textu do jiného jazyka je problematičtější záležitostí – jak v této souvislosti podrobně poukazuje Newman a Marongiu (cit. dílo, str. 8): jedná se o „spis plný nejjasnosti a rozporů (které ještě více vyniknou, když jsou přeloženy do angličtiny).“

• **V Belgii** byla kriminologie, díky personálním vazbám, úzce propojena s kriminologií francouzskou, takže lze mluvit o francouzsko-belgické kriminologické škole, reprezentované zejména postavou A. Queteleta, jehož vědecký záběh, pokrývající astronomii, matematiku, meteorologii a společenskou vědu, byl zcela mimořádný⁴² a který razil tzv. morální statistiku a „tormický zákon zločinů“, dle kterého existuje přímá souvislost mezi pacháním zločinu a klimatickými faktory (trestné činy proti majetku tak podle Queteleta jsou častější v chladných zemích, zatímco v teplejších oblastech převažují útoky proti osobě) a A. M. Guerryho, který přichází s pojmem fenomen zločinu.⁴³ Představitel moderního kriminologického proudu byl profesor trestního práva v Bruselu Adolf Pris (zároveň působil i jako šéf vězeňské správy na ministerstvu spravedlnosti), jehož dílo položilo základy reformy belgického vězeňského systému, ve kterém pokračoval Prisův žák Emile Van der Velde. Přímemu studiu zločinců ve věznicích se věnoval Louise Varvaecke, forenzní medicíně Gustav de Rechter.

• **V Holandsku** měla na rozvoj kriminologického zkoumání znatelný vliv sociologie, a to díky osobě předního holandského sociologa té doby profesora

1. Jak v individu u vzniká zločinná myšlenka, jak se v něm vyvíjí a jak převádí na špatnou cestu všechny jeho schopnosti, a také jak se mění myšlenka v čin.

2. Jak společenské prostředí podněcuje tuto myšlenku.

3. Jakými způsoby může společnost odhalit viníka a ty, kdož jsou na pokraji zločinu.

4. Jestliže je pachatel zatčen a odsouzen, jak se má s ním zacházet. (uveďeno v: Radzinowicz, L.: „In Search of Criminology“. Londýn, 1961, s. 68, citováno dle: Vítek, 1972, str. 12–13).

42. Jak uvádí P. Beirne: Queteletova práce anticipovala jak kriminologický pozitivismus, včetně lombrosianismu, tak i chicagskou ekologickou školu (viz Beirne, P.: „Adolphe Quetelet and the Origins of Positivist Criminology“. American Journal of Sociology, 5, 1987, str. 1140). O jeho významu svědčí i hodnocení historika vědy George Sartona, který Queteletovu knihu „Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale“ z r. 1835 označil za jedno z největších děl 19. století a o samotném Queteletovi prohlásil, že to měl být on a ne Comte, kdo by měl být považován za zakladatele sociologie (viz Beirne, cit. dílo, str. 1141). Queteletův vliv byl velký i za hranicemi Belgie a Francie – kladeho přijetí se Queteletovi dostalo kupř. v Anglii, kde jeho práce byly vzorem jak pro H. Buckleye („History of Civilisation in England“ z r. 1860) či Ch. Goringa (zmíněný „The English Convict“). Pozitivně Queteletovo dílo hodnotil i K. Marx. S kritickým hodnocením kupř. vystoupili matematik a ekonom Antoine Cournot a profesor demografie Jacques Berthillon, tvrdě klasifikace pachatelů podle antropometrických charakteristik.

43. Vztah mezi Queteletem a Guerryem však nebyl příliš přátelský a animozita poznamenala i jejich odbornou diskuzi.

Shrnutí

Otázka vztahu sociálních norem a deviantního jednání má dávné a hluboké kořeny. Obecný výklad světa, tedy i výklad odlišného a zločinného jednání, měl po větší část existence lidské společnosti náboženský a duchovní charakter, který vycházel z víry, že události a běh tohoto světa jsou determinovány nadpozemskými silami.

Svět izolace a vyhnanství, vyplývající ve středověku z aplikace právních a dalších sociálních norem, se postupně proměňuje v 18. století, kdy sílí kritika stávajících forem veřejné péče a prosazují se myšlenky reformního hnutí zdůrazňující důstojnost a nedokonalost člověka a prosazující humanější přístup jak k duševně nemocným, tak i k pachatelům trestných činů. Odrážem této skutečnosti jsou ideje tzv. klasické školy trestního práva.

Klasická škola klade důraz na svobodnou vůli člověka a lidskou racionalitu, hédonistickou interpretaci chování, na lidskou morálku a odpovědnost, na politické uspořádání společnosti (zejména způsob jakým vládnoucí část zachází se svými občany) a na obecnou existenci základních práv společných všem lidem.

Proti ideálům klasické školy vystupuje pozitivní škola, která vychází z předpokladu, že v každé společnosti existuje hodnotový systém, na základě kterého lze rozhodnout co je a co není deviantním jednáním.

Pozitivní škola si však neklade otázku validity systému, tedy zda je správný či nikoli, ale zaměřuje se na poznání těch faktorů (biologické, psychologické a sociologické povahy), které jedince determinují k společensky škodlivému jednání. V procesu vzniku obecně škodlivého jednání odmítá svobodnou vůli a tvrdí, že člověk je k určitému chování předurčen, přičemž tato skutečnost může být vědeckými metodami analyzována. Cílem je poznat příčiny – tedy ty faktory, které ke vzniku škodlivého jednání vedou a na jejich základě určit, kdo se ve společnosti bude chovat deviantně a tomuto jednání předem zabránit. Cenou za deviaci (či dokonce skrytou deviaci) nemůže být trest (pokud by člověk byl rozumnou bytostí, která si své chování po racionální úvaze vybírá, jak tvrdí klasická škola, pak by pohrůžka trestu od spáchání činu nikoho neodradila), ale převýchova nebo důsledná detekce v případech, že již náprava není možná.

Zatímco klasická škola určovala trestněprávní politiku a ráz kriminologie v řadě evropských zemí, stala se pozitivní škola základem pro rozvoj americké kriminologie. Myšlenka determinismu lidského chování zde nalezla širokou podporu v biologii, psychiatrii, psychologii, sociální práci, sociologii a antro-

pologii. V důsledku této orientace se kriminologie začala zabývat individualním pachatelem, a to z hlediska jeho osobnosti, tělesných dispozic (a propozic), inteligence, rodinného zázemí a prostředí, ze kterého dotyčný pochází, či skupin, ke kterým náleží.

Jestliže je možné říci, že klasická škola usilovala o „reformu práva“, pak pozitivistická škola usilovala především o „reformu člověka“.